

Pechal, Zdeněk

Kotik Letajev Andreje Bělého jako polyfonie metamorfózy

In: *Moderna - avantgarda - postmoderna*. Kšicová, Danuše (editor); Pospíšil, Ivo (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003, pp. 201-207

ISBN 8021031182

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132616>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KOTIK LETAJEV ANDREJE BĚLÉHO JAKO POLYFONIE METAMORFÓZY

ZDENĚK PECHAL (OLOMOUC)

Úvodní perspektivou Předmluvy biografie Kotika Letajeva je životní nadhled třiceti pěti let. Nejedná se však pouze o stálou perspektivu vyprávění o dětství z časového odstupu, ale rovněž o snahu postihnout mystérium zrození z hlediska právě rodičího se života. Úvod sice registruje pětaticetiletý nadhled, ale zároveň je snahou po odpoutání se z času a snahou o pohled na dětství prostřednictvím dětství („*Vědomí sebe sama, jako dítě ve mně... “ 32)*¹. Vstupní perspektiva se dále komplikuje vědomím sebe sama jako *já* a *ne já, já* a *já, on* a *on, ty* a *ne ty*. To znamená, že vyprávěcí perspektiva se ztotožňuje s vlastním subjektem vědomí a zároveň na něho pohlíží z odstupu jako na objekt. Pro pochopení proměnlivé perspektivy je významná metafora koule: „koule prožívající samu sebe; mnohooká, do sebe obrácená, samu sebe prožívající koule vnímala jen - „uvnitř“; bylo cítit nepřekonatelné dálky: od obvodu ... ke středu. Vědomí bylo uvědomováním si neobsáhnutelného, snahou obsáhnout neobsáhnutelné; pocit nepřekonatelných dálek byl strašný; vybíhal z obvodu koule - na průzkum: uvnitř sebe ... stále dál; pocitem vědomí lezlo: uvnitř i dovnitř - vznikalo zmatené vědění: vědomí přelétalo; od obvodu přelétalo v jakýchsi křídlorohých oblacích ke středu; a – trýznilo se.“³⁶ Proměnlivá perspektiva vytváří polyfonii světů se vzájemně se prostupujícími hranicemi a prolínáním jejich skupenství.

První kapitola - stav vznikání, stav spřízněnosti, stav proměny, rození. Kotik Letajev obnažuje první záblesky vědomí, či vědomých představ, jež mají s běžným reálným světem jen málo společného. Doslova uvádí, že se chce odpoutat od jistot slov, významů, rozbít tradiční ustálené formy své pětaticetileté zkušenosti a zachytit metamorfózu bytí tak, že slova uvede do rytmu času, gesta, mimiky. Roj představ pak usadí slova k jejich krajnímu lomu významů, a tím je schopen vyjádřit v celkové polyfonii krajně *nejasnou* a *přechodnou* představu. Metaforická polyfonie obrazů, významů a příměrů směřuje k vyjádření stavu těkavého vznikání, vytváření, přelomu, přechodu. V tomto stavu se „já“ dostalo na hranici existence a neexistence. Vznikající „já“ je pomocí metonymických souvislostí napojeno na amorfní celek „*předtělesného*“ bytí. Metaforická uskupení obrazů moře, víru, bouře, ohně, bobtnání, vyvřeliny ... směřují k vyjádření beztvárnosti nejasně tušeného předtě-

¹ Bělyj, A.: Kót'a Letajev. Praha 1967. Dále citováno podle tohoto vydání a strana je uvedena přímo v textu.

lesného bytí. Ve stádiu, kdy je subjekt/ne subjekt součástí odvěké metamorfózy kosmu, vzniká synekdochická představa vzájemného prolínání části a celku - *vše je ve mně a já jsem ve všem*. Prvotní obrazná prostorová vize předtělesného stavu je napojena na časový rytmus. Stav, kdy „já“ neexistovalo a oddělené vědomí prožívalo sebe samo v neproniknutelné neobsáhnutelnosti („*vědomí bylo uvědomováním si neobsáhnutelného*“ 36) se mění na stav, kdy bobtnající tělo je pronikáno vědomím. Beztvárnost přechází do tělesného tvaru, jenž je prostupován vědomím. Vědomí je napojeno na mýty dávného bytí. Tělo i vědomí je součástí metamorfózy a kontinuity kosmu. A právě paměť dávného bytí je spjata s významným obrazem *stařeny*. Stařena je metaforou stálé souvislosti přítomné existence a dávné dávnosti. „*Myslím, že ‚stařena‘ je jednou z mých netělesných existencí, které nechťejí přijmout mě ‚Já‘ a žijí odlehlym, zvláštním, dávným životem; někdy tento život prorůstá na povrch...*“ 42 Vzájemné prostupování těla a vědomí je spjata s vjemem „začátku“ a konstituce tvaru a metamorfóza nabývá stavu danosti. První zákmity vědomí jsou stále ještě spjata s předtělesnou existencí: „*Vyhybnuli ještěři ... pryč už vymřeli; ale já se s nimi ještě potkával: v prvních zákmitech vědomí*“44.

Bělyj vychází z myšlenky, že součástí naší existence jsou odnepaměti známé představy, *dávné dávnosti* 60, jež jsou stálou, ale latentní součástí lidské existence. Paměť pak obnažuje skryté součásti existence a její nejasné tušené konotace. Tato latentně přítomná podvědomá „paměť“ je ozřejmována vědomou pamětí. Celý kosmos předtělesných stavů tvoří jádro Předmluvy. K živoucí polyfonii předtělesného kosmu Bělyj proniká přes pozůstatky odumřelých minulých forem. Jakoby realita pozemské zkušenosti byla odumřelou odnoží živoucího kosmu a přes tuto „kost Sfingy lybijské pouště“ je možné propojit rodící se vědomí s předvědomým a předtělesným stavem. Příkladem prvního záblesku vědomí je lev. „*Tento obraz je má první jasná představa; před ním bylo vše nejasné; a po něm – také; rmutné, mocné, chmurné, měnící se mé okamžiky mi kreslí události, které se mi nikdy nepřihodily; realita města se poprvé utváří daleko později; jejím úlomkem je však to žluté kolečko, klenoucí se z ... Psiho plácku ... do mého světa přeludů: uprostřed žlutého kruhu jsme se setkali: já a lev.*“ 55. Část odlesku lybijského písku jako by prosvítala do arbatského plácku. Po dvaceti letech se ukazuje, že to nebyl lev, ale žlutý bernardýn, který pouze asocioval dětskou představu lva. A tím by celá záležitost mohla být považována za uzavřenou. Ale nestalo se. Blouzněním se představa změnila ve vysvětlující fakta, kus snů se změnil ve skutečnost, odumřel do skutečnosti, ale příběh pokračuje. „*Ze zmatků života, v davu, uprostřed vážného shromáždění - kolikrát jsem se vracel k zvláštnímu jevu „Lva“: v dávném dětství, teď i v době studii. /.../ Tato skutečnost není sen, ale není to ani skutečnost... Přicházel dětský lev, zas a*

znova. *Ty jsi ho potkal. Skutečně, žádný pes to nebyl. Bylo jen volání: Lev jde! A lev šel. ... nepravděpodobnost blouznění se posunula do pravděpodobného; sen se stal faktem; pochopil jsem všechno: blouznění jsou fakta; a sny jsou skutečnost; po dvaceti letech znovu Lev stojí přede mnou“.* 57 Na uvedeném příkladu je jasně vidět proměnlivý kontext Bělého prózy. Motiv je vztahován v každém okamžiku k několika skutečnostem a tím je asociován polyfonický kontext určitého symbolu. K symbolu lva se řadí symbol člověka, býka a ptáka, jež jsou rovněž vnímány na úrovni několika kontextů. Oheň, který je tak stálou součástí proměnlivého pohybu živoucího kosmu, je z jedné strany interpretován jako ozvuk právě zrozeného bytí a z druhé strany jako příznak nemoci, které Kotik Letajev právě v té době prodělával.

Stav vznikajícího na rozhraní několika realit je určen vědomím sebe sama. Přítomnost je vnímána jako danost a pozůstatek minulých forem. Přítomné okolí je nositelem paměti o jiné skutečnosti, která má rovněž svoji paměť (v obrazném systému Bělého má svoji stařenu). „*Paměť o paměti*“ je vyjádřena trvajícím spřízněností s polyfonií předtělesného. Nejasně pociťovaný stav předtělesného trvá. Tento tušený stav reality prosvítá do současnosti prostřednictvím snových obrazů a vjemů maminky, tatínka a chůvy. Tyto obrazy však doposud nemají sošnou konturu obrazu, ale existují ve formě vůní, zvuků, doteků-objektů. Svět je vnímán na rozhraní skutečnosti tvořené ze snů a černé propasti věčnosti. „*V těchto dětských dobách se mi vědomí jeví takto: odkudsi jsem se propadl a teď visím v černé dávnosti: skvím se v černé dávnosti; někdy se kolem plouží sny; ubíhají labyrinty pokojů; dotýkají se tváře; a vzorkem tapet se mi dívají přímo do duše; vzdalují se: znovu padám; visím v černé dávnosti; všechno zmizelo jako oklepáno - stěny, křesla, předměty; vše je hrozné; vše je pusté; skutečnosti je dívá do dávného světa; mžik a znovu tu jsou labyrinty pokojů; a ze všech labyrintů se dívá právě ten; ale kdo - nevíš; vztahuje k nám ruce; hrozně známou bouří zaznívá beze slov: Jen si vzpomeň, to jsem já, dávná dávnost... ještě jsem neseštopil ... dosud rozptýlen vesmírem, jsem nyní úžasně svírán; prožívám svůj sestup do těla jako... ponoření do díry světa;“ 60-61 Existenci rodičů „já“ jsou prostupující světy: „*já a vše kolem je spjato*“ 63. Vnímání vrství čas, jenž je spjat s konturami okolního světa. Jeho existence nabývá kromě prostorového vjemu prostupujících světů další dimenzi - existence mezi vrstvami času. Vjem času nabývá podoby staření, kdy se ve vnímajícím subjektu hromadí čas a vše okolo stárne a mění tisíciletého starce (spjatého s dávnou dávností, obrovskou, zapomenutou skutečností) v dítě, okolo něhož se vše propadá do hlubin času. Linie skutečnosti nabývají podoby tapetových linií - vzorů a čas je potom opakovaním tapetových vzorů. Odraz okolní reality je natolik slabý, že objekty kolem se rozplývají jako stíny a ztrácejí v prostoru. „... odraz byl tak křehký, že stačil krok, a teta Běta se rozplývala jako stín do všech koutů*

pokoje...“ 64 Tekoucí svět splňuje funkci průchodů do jiného světa. „*Roury, kamna, průduchy, a vůbec všechny otvory, jsou mým světem*“ 73 Dominují obrazy chodeb, průchodů, rour, kamen, průduchů, komínů, bran, oken. Závěr je stále podobný prvopočátečním vjemům – „*skutečnost je tam, kdes byl, a ne tento svět*“. 68 Stadium prvních dětských záchvěvů je připodobňováno k záchvěvům utváření tekoucích světů. Záchvěvy jsou metaforicky vyjádřeny obrazem křídel a podobenstvím pulsů. „*Lidská bytost je okřídlený, zachvívající se růst*“. 69 Ve stavu vznikajícího převládá beztvárnost a absence hraničních kontur. Tváře nemají význam samy o sobě, ale vyjadřují spřízněnost s dávným světem, jsou pozůstatkem dávných světů. V Bělého obrazném systému se záchvěvy a pulsace mění v mystérium zrodu. Růst, kruhy narůstání (), obrazný tvar. První kapitola je stádium života v beztvárnosti, v němž dominují obrazy růstu, kruhů narůstání (*nárůstků*) a je předjímán obrazný tvar.

Kapitola druhá - tvary obrazů. Ve druhé kapitole se poprvé začínají prosazovat objekty okolní skutečnosti. Začíná se prosazovat bytí, které už vzniklo. „*Začal jsem žít v bytí, v tom, co již vzniklo (dříve jsem žil ve vznikajícím); navlékám nit události; mnohé mi dosud nevzniklo; mnohé vzniká na okamžik, a hned zase mizí.*“ 71 Současně však mnohé nevzniklo a je mimo zorného úhlu vypravěče. Další části skutečnosti vznikají jen na okamžik a zase hned mizí. Tak vznikají postavy jeho dětství - tatínek, teta Běta, komíník, chůva Alexandra. Základní metaforou tohoto období je *roj*. Do roje jsou vpisovány první tvary: koule a kruh. Postavy a vjemy (mdloba, nemoc) jsou vnímány na pomezí dvou kontextů - vznikajícího a vzniklého. Dávné skutečnosti tak prolínají skutečnostmi aktuálními. Např. kostel je vnímán jako obvyklá realita dětského světa a zároveň jako implikace zapomenuté, dávné skutečnosti 346. Do dětského vědomí je vtiskován řád a pravidla. Řád je chápán jako pevná pravidla v tekoucím a proměnlivém světě.

Kapitola třetí - vjem okolního světa je ozvláštněný čtyřletým dětským pohledem. Vedle bodů reality - postav, věcí a izolovaných vjemů, vystupuje do popředí dějový náznak, jehož základ je určen průběhem typického dětského dne. Zde se Bělého poetika blíží autobiografiím ruské klasické literatury 19. století, např. textům Lva Tolstého. Bělyj se opět se i v těchto pasážích navrácí ke své výchozí tezi: „*vše je ve všem*“ a opět se vrací k průchodům do jiného světa, kde byl před narozením. „*- průchod do jiného světa: do země života rytmy, kde jsem byl před zrozením.*“ 104. Na základech dojmů a záznamů z prvních okamžiků života se tvoří další kreativní vrstvy - jež přetvářejí výchozí body. Přirozená pulsace vědomí (jako pokračování předtělesné existence) pak uvádí původní vjem do nejrůznějších kontextů. Přetváření minulosti a jejich původních vjemů je vyjádřeno propojením komplexní formy minulosti s obrazy vznikajícími a vzniklými. Takovým způsobem proniká do aktuálního stavu vědomí harmonie beztvárého kosmu. „*Dojmy prvních*

okamžiků jsou pro mne záznamy - zářivé, chvějivé pulsace; a záznamy tvoří dál; v nových tvarech vystává - všechno možné; vytvářejí se obrazy. /.../ pojem - se množí mnoha smysly; krouží a hrouží prstence letící spirály; vysvětlení je rozžinání záblesků /.../ Přetváření minulosti paměti je vlastně čtení - v cizím vesmíru, stojícím za minulostí; dojmy z dětských let jsou výlety do nikdy nebyvšího; a - přece existujícího; bytosti žijící jinými životy se teď vmísily do události mého života; podobenství minulosti jsou pro mě nádobami; jimi čerpám harmonii beztvarého kosmu. Paměť o paměti - je rytmem; hudbou sféry země - kde jsem byl před zrozením.“ 108 Polyfonie takto komplexně pojímaného kosmu nesplyvá se slovem o světě. „Vysvětlení je vzpomínka na souzvuky; chápání - jejich tanec; obrazné tvoření je umění létat na slovech; souzvuk slov je siréna...“ 111 Slovní vjem prorůstá mnohoznačností pohybujících se významů. Je vnímána rytmická pulsace slov a jejich souzvuků, jež zrcadlí paměť o paměti. Vzpomínky jsou pro něho hudbou sféry země, kde žil před zrozením, průchodem k paměti o paměti, k harmonii beztvarého kosmu.

Kapitola čtvrtá je kapitolou hranice, ztracené pevniny, vjemem existence „mimo svět“, vjemem, kdy je svět mimo subjektu. Pozornost se definitivně přesunuje k realitě bez polyfonického kontextu. Průzkum světů je reálným zrcadlením okolního světa Kotikem Letajevem. Dětský vjem se stále více odpoutává od vířivé proměny a rytmických pulsací kosmického celku a vjemy se naplňují obsahy okolního světa. „*To všechno odplynulo: všechny děje i předměty odplynuly z mých myšlenek; účast myšlenky na předmětech, metamorfóza předmětů prostřednictvím mé myšlenky - s tím vším je konec... Všechno je mimo mě: hemží se a žije mimo mě; a je mi nepochopitelné.*“ 138 Vzniká celá řada obrazů otcových kolegů, rodného domu a především pak pasáž o Kasjanovu, jež navazuje na ruský realismus 19. století.

Smysl páté kapitoly by se dal ztotožnit s názvem jedné z jejích podkapitol: tisíciletí dávného světa mám za sebou. Z opakujících se pasáží předchozích kapitol (např. dojmy) je zřejmé, že sprízněnost s původními světy trvá, jenže návraty začínají být jiné. Obrazný systém vjemů je odvozován z podnětů reality, na něž jsou nabalovány další subjektivní významy. Pouto s jinými světy kosmické polyfonie není tak zřetelné, i když i tento kontext stále existuje. Podobenství jsou prázdná a „*všechno a všude je nic*“ 165.

V poslední kapitole už zdaleka neprosvítá každým obrazem dávná minulost, ale cosi známého mu ji připomíná – „*Vzpomeň si! To jsem přece já: dávná dávnost...*“ 200 Včlenění do světa je tak silné, že tlumí předchozí vazby. Jako by však stále znovu, avšak už jinou cestou, oklikou slov, se stále vracel k původnímu východisku. Rovněž i okolní realita nese pečeť původní těkavosti. „*Pevný základ života je Křivonoskou roztavován do mnohotvárnosti otáčejících se význam.*“ 209. Když však dojde ke zlomu, ukáže se, že do-

movský svět původní přehlednosti se změnil v cizotu a vše v něm pohaslo. Světy před zrozením se ukazují být šedivými a cizími. Poslední kapitola je začleněním do reality danosti.

Myšlenkovým východiskem Bělého textu je matematicky přesná a filozoficky formulovaná teze o několika světech, jejichž vzájemné prolínání ústí do vzniku života. Běžný pojmový aparát by nebyl schopen nejasné stavy vědomí vyjádřit. Bělyj využívá obraznou výpověď, kdy představa o vznikajícím životě je vyjádřena obrazným systémem metafor, paralel a symbolů. Dvoji vypravěčská perspektiva (třicetipětiletý odstup a pohled tříletého dítěte) představuje dvoji pojetí reality – ztotožnění a odstupu. Stav vníání je tak vyjádřen obrazným systémem, jenž má navodit představu o právě probíhajícím stavu proměny, růstu a vznikání – představu o právě probíhající metamorfóze. Symbolista Bělyj se zde pokouší o vyjádření krajně nejasné představy pomocí metafory. Na rozdíl od vědeckého matematického nebo filozofického pojmu, jenž směřuje k co nejpresnějšímu vymezení obsahu, metafora míří k asociativnímu rozšiřování obsahu. Bělyj se pohybuje v oblasti nevědomí – v oblasti beztvárnosti, v oblasti absence hraničních kontur, mlhavosti. Bělyj doslova uvádí: že se chce odpoutat od jistot slov, významů, rozbít tradiční ustálené formy své pětaticetileté zkušenosti a zachytit metamorfózu bytí tak, že slova uvede do rytmu času, gesta, mimiky. Dominuje zde vrstvení času a uvádění jevů do proměnlivého kontextu právě probíhající metamorfózy. Ve druhé kapitole se výrazně prosazuje objekt. Začíná se prosazovat bytí, které už vzniklo. Základní metaforou tohoto období je roj, jenž asociuje proměnlivost kontextu a tvárnost, se kterou vířivá představa roje kopíruje dávné prazvory. Na pomezí dvou kontextů - vznikajícího a vzniklého je chápán řád jako ustálená představa o tekoucím a proměnlivém světě. Tvary objektů jsou komponovány do dějové osnovy vznikajícího a vzniklého a tento děj navozuje komplexní představu polyfonie kosmu. Další stádium Bělého modernistického textu směřuje k dominující funkci tradičně pojímané reality, v níž subjektivizovaný portrét dětské reality připomíná dětsky kontemplativní Tolstého či Buninovy texty. Obrazná asociace zcela zásadně převládá nad možnou apriorní myšlenkovou tezí a soustřeďuje se na představu: Tisíciletí dávného světa mám za sebou. Dávný svět je stále přítomen. Nepřevládá však původní prolínání kontextů, ale vzpomínání. Vzniklé vědomí je začleněno do reality danosti. Jde o stav, kdy dochází k vytěsnění prapůvodních impulsů stavu proměny ještě nedokončené metamorfózy do sféry nevědomí. Tento stav je pociťován jako stav dospělosti, v němž je možné aktivovat původní dětské pocity, nyní vytěsněné do podvědomí, jen prostřednictvím ponoru do stadia právě probíhajícího rození, právě probíhající metamorfózy.

Z uvedené analýzy vyplývá, že možná původní myšlenková teze, např. blízká matematickému otcovu myšlení, možná apriorní filozofická kon-

cepce (např. Rudolfa Steinera), vědecké pozitivní zkušenosti A. Bělého jako biologa ... vytvářejí bohatý myšlenkový kontext, jenž není možné soustředit k úzce vymezené tezi. Teprve asociativní možnosti tropu – metafory, paralely, paraboly, symbolu jsou schopny navodit představu dvojího světa, jenž nemá pevné kontury a je součástí matně tušeného podvědomého světa. Poetika pohyblivé vypravěčské perspektivy, ztotožnění a odstupu, vrstvení času, polyfonie metamorfózy, prolínajících se kontextů, začleňování do různých kontextů, zvukových souzvuků a asociací, kreace fantazijního přeludu - jsou aktivací přestav, jež mohou být jen stěží vyjádřeny jinak. Poetika Bělého tak není poetikou výstředního nebo umělého ornamentu, ale nezbytným důsledkem komplexního myšlení A. Bělého, jenž našel v symbolismu adekvátní formu nejasně pociťovanému obsahu.

Literatura:

- Белый, А.: Котик Летаев. In: Серебряный голубь: Повести, роман. Москва 1990.
- Белый, А.: Избранные прозы. Москва 1988.
- Белый, А.: На рубеже двух столетий. Москва 1989.
- Белый, А.: Начало века. Москва 1990.
- Белый, А.: Между двух революций. Москва 1990.
- Honzik, J.: Jasnovidce s myslí matematika. In: A. Bělýj: Bratr Kentaur. Praha 1988.
- Šanda, J.: Andrej Bělýj, prozaik světového významu. In: Bělýj, A.: Kóťa Letajev. Praha 1967.
- Šklovskij, V.: Próza ornamentální. In: V. Š.: Teorie prózy. Praha 1948.

Резюме

Из приведенного анализа вытекает, что возможный первоначальный тезис (например близкий математическому мышлению отца), возможно, априори философская концепция (Рудольфа Штейнера, научный позитивный опыт А. Белого-биолога) создают богатый идейный контекст, который нельзя свести к узко очерченному исходному пункту. Только ассоциативные возможности тропов - метафоры, параллели, параболы, символа могут создать представление двойного мира, который не имеет чётких контуров и является частью смутно ощущаемого подсознательного мира. Поэтика подвижной перспективы рассказчика, отождествления и дистанции, расслоения времени, полифонии и метаморфозы, переплетающихся контекстов и фрагментов, включения в разные контек-

сты созвучий и ассоциаций, креации фантастических галлюцинаций - является активацией таких представлений, которые едва ли могут быть выражены иначе. Поэтика Белого - это не поэтика экстравагантного или искусственного орнамента, а закономерный результат комплексного мышления А. Белого, нашедшего в символизме адекватную форму для смутно ощущаемого содержания.